

Inhoud

1 Essays zijn overal 9

De alomtegenwoordigheid van essays

Maar soms zijn ze lastig te vinden 10

2 Persoonlijk onderzoek voor algemeen nut 14

Wat is een essay?

Montaigne-essays 21

Bacon-essays 23

Bacon versus Montaigne 24

Intellectuele prikkeling 25

3 Het knagende gevoel 27

Het begin van het essay

De vonk en het vuur 31

Persoonlijk onderzoek in literaire stijl 33

4 Machientje aan de praat krijgen 37

Over het vooronderzoek

Alles is onderzoeksmateriaal 40

Interne bronnen: herinneringen en associaties	41
Meer interne bronnen: redeneren en argumenteren	43
Vragen, ondervragen, doorvragen	47
Externe bronnen: op zoek naar aanknopingspunten	47
Meer externe bronnen: observeren, luisteren, ruiken	50
Achter de observaties	54
Taalonderzoek	55

5 Eureka 58

Op zoek naar het centrale idee

Eigen schrijfmethode	58
Patroonherkenning	60
De kern van de zaak	61
Van voor naar achteren – en andersom	64

6 Ook vrijheid heeft een vaste vorm 65

Bepaal je format

Het einde van het essay	67
Materiaal dicteert vorm	70
Duizend woorden	72
Verbeelding en ratio	74
Dialogen en gesprekken	77
Niet stapelen s.v.p.	80
Omdraaiing	81
Breed onderwerp, klein perspectief	83

7 Mallen en modellen 84

Wees je bewust van het genre

Recensies en besprekingen	85
Reisverhalen	87

Columns, weblogs en cursiefjes	90
Polemieken en pamfletten	94
Lezingen, toespraken, preken	96
Ingezonden brieven	97
Levensverhalen en biografisch werk	100
Essays in verhalen en romans	102
Show, don't tell	110

8 Overtuigd twijfelen 113

De stijl van het essay

De stem van de scepsis	115
Feiten, feiten, feiten	116
Precies!	119
Beelden	121
Humor, meneer	122
Citeren is te leren	124
De magie van de witregel	126
De vlag en de lading	128

9 De lezer van het essay 131

Wie is je publiek

De inspecteur en de architect	132
De proef op de som	134

Bronnen 136

Boeken over essays en essayschrijven	136
Primaire bronnen: enkele beroemde essaywerken	136
Tijdschriften	138
Opleidingen en workshops	139

Essays zijn overal

DE ALOMTEGENWOORDIGHEID VAN ESSAYS

Verhalen, romans, gedichten, toneelstukken, liederen: van alle grote literaire genres lijken essays het minst bekende. Toch vind je ze overal, elke dag weer. In de krant, op de radio, in de Tweede Kamer, in de klas, in de kerk. Elke dag vergasten columnschrijvers als Bert Wagendorp (*de Volkskrant*), Jan Blokker (*NRC Next*) of Wim Boevink (*Trouw*) ons op essayjuweeltjes in hun vertrouwde krantenhoekje. Elke week spreken dominees en pastoors hun uitgesponnen religieuze essays uit vanaf de preekstoel. Iedere maand verschijnen tientallen literaire essays in tijdschriften als *Tirade*, *De Revisor*, *De Gids* en *Raster* – soms vermomd als recensie, monografie of ingezonden brief. Elk jaar leest Hare Majesteit ons een lang essay voor op de derde dinsdag van september, en met Kerstmis doet ze dat nog eens, nu op een nog persoonlijker toon.

Door deze alomtegenwoordigheid zouden we het essay het meest succesvolle literaire genre kunnen noemen. Gedichten en verhalen tref je weliswaar ook op merkwaardige plekken aan, maar veel minder massaal dan essays. Het enige probleem van die laatste vorm is dat veel lezers hem nauwelijks herkennen. En ook de opsomming in de vorige alinea zal sommige lezers vreemd voorkomen: preken, troonredes, columns – zijn dat essays? Ja, dat zijn soorten essays, zoals ik zal proberen uit te leggen in hoofdstuk 2, waar ik de lastige definitie en de veelkoppigheid van het genre behandel; en vooral in hoofdstuk 7,

waar de verschillende essayvormen aan bod komen. Het essay is een lastige pudding, die telkens door je vingers glijdt op het moment dat je hem denkt te pakken te hebben. Vandaar al die verwarring.

Die veelkoppigheid en glibberigheid maken dat je als lezer, kijker of luisteraar vaak nauwelijks doorhebt dat je met een essay te maken hebt. Ingezonden brief: essay. Slotbeschouwing bij het najaarsoverleg: essay. Gesproken column van Francisco van Jole in *De Leugen Regeert*: essay. Martin Bril op zaterdag in *de Volkskrant*: essay (doordeweeks niet).

Maar soms zijn ze lastig te vinden

Ondanks deze brede verschijning lijkt het essay nog altijd het literaire genre met de minste status te zijn. Romanschrijver, dat willen we worden, of dichter; toneelschrijver zou ook mooi zijn, misschien scenarist. Verhalenverteller, ook leuk. Maar essayist? Ooit een groepje adolescenten bij de studie Nederlands met rode konen horen discussiëren over de vraag wie betere essays schrijft: Piet Meeuse of Bas Heijne? Weliswaar wordt de P.C. Hooftprijs afwisselend uitgereikt aan een dichter, een prozaïst en een essayist, maar nog nooit hoorde ik een aangeschoten jongedame in de kroeg opscheppen dat zij de beste essayist van Nederland wil worden. Veel uitgevoerd, weinig begeerd: dat is het lot van het essay. Het zij zo.

Opvallend aan het rijtje essayprijswinnaars is allereerst dat het voornamelijk mannen zijn die essays lijken te schrijven. Dat was lange tijd (in algemene zin) zeker waar, maar de laatste jaren zijn vrouwen aan een inhaalslag begonnen. Schrijfsters als Charlotte Mutsaers, Désanne van Brederode, M. Februari (alter ego van Marjolijn Drenth), Nelleke Noordervliet, Connie Palmen en Dubravka Ugresic namen het stokje over van Andreas Burnier, Ethel Portnoy, Renate Rubinstein en een van onze grootste vooroorlogse essayschrijver: Carry van Brug-

gen. Verder moet niet vergeten worden dat de P.C. Hooftprijs – de belangrijkste prijs van de Nederlandse Letteren – sowieso lange tijd een mannenaangelegenheid was. Weliswaar begon de prijs in 1947 met de bekroning van de novelle *Sophia in de Koestraat* van ‘jonkvrouwe’ Amoene van Haersolte, en daarna kreeg Anna Blaman de prijs in 1959, maar vervolgens waren er twintig jaar lang alleen maar mannelijke prijswinnaars, voordat Ida Gerhardt in 1979 bekroond werd.

Opvallend is ook dat niet de meest voor de hand liggende auteurs de essayprijs kregen. Victor van Vriesland, Anton van Duinkerken en Pierre Kemp werden in de jaren vijftig en zestig natuurlijk voornamelijk bekroond vanwege hun sleutelfunctie in de naoorlogse literaire wereld. Pas met de bekroning van Rudy Kousbroek in 1975, Karel van het Reve in 1981 en Hugo Brandt Corstius in 1987 (met alle commotie rond de weigering van staatssecretaris Brinkman) lijkt er pas iets van de eigen Nederlandse essaycultuur door te dringen in het prijzencircuit. De laatste jaren keert, merkwaardig genoeg, die naoorlogse motivatie van ‘ze zijn toch belangrijk geweest voor de Nederlandse literatuur’ terug met de bekroning van Arthur Lening, Frederik Bastet en H.C. ten Berge. Een groot essayschrijver als Charlotte Mutsaers had de prijs natuurlijk al lang moeten ontvangen.

Aan het rijtje winnaars van de essayvariant van de P.C. Hooftprijs is verder goed te zien hoe veelzijdig en complex het genre is. Wie het beschouwende werk van H.C. ten Berge, K. Schippers, Kees Fens, Gerrit Komrij, Sem Dresden en Rudy Kousbroek naast elkaar legt, zal er met moeite een lijn in kunnen ontdekken, behalve dat het allemaal om ‘beschouwend literair werk’ gaat. Maar het beschouwende werk met een *persoonlijke* inslag, zoals we dat van essays verlangen (zie hoofdstuk 2), is tamelijk karig bedeed (en vandaar mijn pleidooi voor een essaycoryfee als Mutsaers). Wat dat betreft is het rijtje win-

**WINNAARS P.C. HOOFTPRIJS, VOORNAMELIJK VOOR HUN
BESCHOUWENDE WERK**

Nederlandse essayschrijvers die de prijs voor een ander genre kregen zijn ook genoemd, met tussen haakjes het betreffende genre (waarvoor ze de prijs kregen). In de eerste jaren werd bovendien ook nog vermeld voor welk boek men de P.C. Hooftprijs ontving.

- 1950 – Simon Vestdijk (proza)
- 1951 – E.J. Dijksterhuis voor *De mechanisering van het wereldbeeld*
- 1954 – L.G. Rogier voor *In vrijheid herboren*
- 1957 – Pieter Geyl
- 1960 – Victor E. van Vriesland
- 1963 – Frits G.L. van der Meer
- 1966 – Anton van Duinkerken
- 1971 – Willem Frederik Hermans (proza, geweigerd)
- 1972 – Abel J. Herzberg
- 1975 – Rudy Kousbroek
- 1977 – Harry Mulisch (proza)
- 1978 – Cornelis Verhoeven
- 1981 – Karel van het Reve
- 1983 – Hella S. Haasse (proza)
- 1987 – Hugo Brandt Corstius (essays)
- 1989 – Jan Wolkers (proza, geweigerd)
- 1990 – Kees Fens
- 1993 – Gerrit Komrij
- 1994 – J. Bernlef (poëzie)
- 1996 – K. Schippers
- 1999 – Arthur Lehning
- 2001 – Gerrit Krol (proza)
- 2002 – Sem Dresden
- 2005 – Frederik Bastet
- 2006 – H.C. ten Berge (poëzie)

naars van de Jan Hanlo essayprijs een stuk representatiever voor de hedendaagse Nederlandse essaycultuur, hoewel hier een lichte voorkeur voor ‘populaire’ wetenschappelijke schrijvers als Tijs Goldschmidt en Douwe Draaisma lijkt te bestaan.

In dit deel van de *Schrijfbibliotheek* wil ik niet alleen laten zien wat de grondslagen zijn van een essay, hoe je een gedachtelijk kunt opzetten en wat de ingrediënten van een goede beschouwing zijn, maar ook een pleidooi houden voor juist die combinatie van emotie en verstand, van persoonlijke standpunten, herinneringen en associaties die door argumenten, logica en analyses tot een hoger plan worden getild. Daarin zit ook lichte kritiek verborgen: veel van de essays die ik las in de afgelopen jaren missen vaak een dergelijke balans: ze zijn té rationeel-analytisch, waardoor je een persoonlijke stem of invalshoek mist, of ze slaan juist door in een bijna oneindige reeks persoonlijke herinneringen zonder enige poging om tot een verderliggend idee te komen. Goede essays in de traditie van Montaigne combineren het beste van deze twee werelden. Laat ze maar komen.

WINNAARS JAN HANLO ESSAYPRIJS

De Jan Hanlo essayprijs is een tweejaarlijkse essayprijs met twee onderdelen: een prijsvraag (de ‘Essayprijs Klein’) en een juryprijs voor het beste essayboek van een jaar (de ‘Essayprijs Groot’). Deze laatste werd vanaf 2001 uitgereikt. Bron: www.essayprijs.nl

2001 – Tijs Goldschmidt, *Oversprongen* (Prometheus)

2003 – Douwe Draaisma, *Waarom het leven sneller gaat als je ouder wordt* (Historische uitgeverij)

2005 – Rudy Kousbroek, *Opgespoorde wonderen* (Augustus)

2007 – Roel Bentz van den Berg, *Zapdansen* (Augustus)

Persoonlijk onderzoek voor algemeen nut

WAT IS EEN ESSAY?

Wat is een essay? In ieder geval niet wat Van Dale ervan maakt. Het gezaghebbende woordenboek noemt het genre namelijk in het *Handwoordenboek* ‘een persoonlijk gekleurde verhandeling over een wetenschappelijk of letterkundig onderwerp’. De redactie verwijst daarbij meteen door naar het lemma over ‘opstel’. Het laatste verradt ongefilterde Angelsaksische invloeden (in Amerika is een *essay* een schoolopstel), en die laten hun slagschaduw over de rest van de definitie vallen. Waarom bijvoorbeeld het onderwerp (‘wetenschappelijk of letterkundig’) zo nauwgezet aangeven? Kijk naar een lijst van de onderwerpen die de oervader van het genre – Michel de Montaigne – schreef (in *De Gids* van juli-september 2007 stond een fraai overzicht) en je ziet veel meer dan letterkunde of wetenschap. Over eenzaamheid bijvoorbeeld, maar ook over kannibalen, of over nutteloze vernuftigheden. Natuurlijk schrijft Montaigne ook over de poëzie van Vergilius, en over de opvatting dat filosoferen is leren hoe te sterven, maar de zestiende-eeuwse schrijver liet zich niet beperken in zijn onderwerpkeuze. En gelukkig trekken hedendaagse essayschrijvers zich ook niets aan van *Van Dale*: essays kunnen nog steeds over alles gaan – van de ogen van dieren (Charlotte Mutsaers) tot de noodzaak van de doodstraf (Gerrit Krol).

De redactie van de Winkler Prins-encyclopedie is heel wat genuanceerder, en noemt een essay een ‘term voor een proza-

geschrift, bij voorkeur over wijsgerige, m.n. cultuurfilosofische, esthetische, ethische en maatschappelijke kwesties'. Gelukkig gaat de redactie vervolgens expliciet in op het hiervoor genoemde bezwaar van de te beperkte onderwerpskeuze. 'Niet zozeer door het onderwerp als wel door de wijze van behandeling, de meer persoonlijke benadering en de daarmee in verband staande stilistische kwaliteit onderscheidt het zich van de meer wetenschappelijke *studies*,' schrijft de redacteur, om daaraan toe te voegen: 'De grens is soms moeilijk te trekken; ook de literaire kritiek is nauw verwant aan het essay.' Wat je hierop aan kunt merken, is dat je stuk van enig belang moet zijn. Wat je van iets vindt is eigenlijk niet zo interessant, wel het persoonlijk onderzoek dat je wilt gaan uitvoeren naar een bepaald onderwerp.

Als we de verschillende definities op een rij zetten, zien we een paar snijlijnen. Allereerst dat het essay een 'beschouwing' is, een 'prozageschrift' of (Wikipedia) een 'stuk beschrijvend proza'. Uit deze woordenworsteling valt af te leiden dat essays geen poëzie, noch toneel zijn, maar proza. En wel een speciaal soort proza dat beschouwend of beschrijvend van aard is – dit in tegenstelling tot het verhalende genre. Die laatstgenoemde term is overigens weer feitelijk onjuist, want puur beschrijvend proza leidt tot een reportage, en dat is een heel ander genre.

'Beschouwing' is het juiste woord: in een essay 'beschouw' je iets, kijk je ergens naar en beoordeel je het. 'Overweging' is een derde term die Van Dale hierbij gebruikt, 'een onder woorden gebrachte en geuite overweging'. Kijken, nadenken, oordelen, dat is de volgorde.

Het tweede punt dat telkens terugkomt is het persoonlijke perspectief. Bij een essay mag je – veel meer dan in opstellen, in papers, scripties en dissertaties – eigenzinnige invalshoeken gebruiken, een persoonlijke stijl hanteren en een eigen idee weergeven. 'De auteur geeft zijn, subjectieve, mening over een